

גן לאומי שבטה

בן אדם למקום
www.parks.org.il | +3639 |
‏

ברוכים הבאים לגן לאומי שבטה אתר מורשת עולמית

אין כאן מעיין ואף לא באר אחת. מסביב – מדבר אבן וחול. אבל מי שבא בשערי שבטה בתקופה הביזנטית, לפני 1,500 שנה ויותר, דימה בנפשו שהגיע לנווה מדבר גדול. בכל גיא מסביב גידלו תושבי שבטה גפנים, עצי פרי, חיטה, שעורה ועדרי צאן. הם בנו לעצמם יישוב יפהפה ובו רחובות רחבים, כנסיות ובתי אבן מרווחים למגורים. אכן, פליאה היא. תושבי שבטה חיו במדבר כשהם שמים את יהבם על איסוף מי גשם בלבד. תושיותם מעוררת השתאות גם בימינו. אין זה פלא שאונסק"ו כללה את שבטה ברשימה המוכבדת של אתרי המורשת העולמית, במסגרת ההכרזה על "דרך הבשמים" (15 ביולי 2005).

תולדות שבטה

ראשיתה של שבטה לוט בערפל. ממצאים ארכיאולוגיים מעטים, כתובת אחת ובעיקר חרסים נבטיים, מעידים שהנבטים יישבו את המקום לראשונה בתקופה הרומית הקדומה (מאה ראשונה לפסה"נ – מאה ראשונה לסה"נ) מרבית הבתים הניצבים באתר נבנו מאוחר יותר, במאות 4-5 לסה"נ, התקופה שבה שבטה החלה לשגשג. באותם ימים, שבהם חזרה הנצרות לנגב, אנו עדים לפריחה בנגב כולו, בעיקר עקב התייצבות גבולות הממלכה הביזנטית והביטחון ששרר בארץ. נראה כי הנגב היה אז אזור לח וגשום יותר מאשר בימינו.

המתיישבים הראשונים בשבטה היו נבטים, בני שבט ערבי. בראשית דרכם חיו רוב הנבטים כנוודים, מגדלי גמלים וצאן. הם צברו עושר רב כשפיתחו את נתיב "דרך הבשמים" בנגב, לעבר נמלי עזה ורינוקורורה (אל-ערیش). אבל כאשר במאה הראשונה לפסה"נ למדו הרומאים להשיט אניות מהודו למצרים ומשם לנילוס, קמה תחרות על הדרך שהייתה בשליטת הנבטים. המסחר בדרך הבשמים נמשך עד המאה הרביעית לסה"נ. כאשר פסק השימוש בדרך והנצרות חדרה לנגב (ראשית התקופה הביזנטית – המאה הרביעית לסה"נ), התנצרו נבטים רבים ועיקר פרנסתם ועיסוקיהם היו בענפי החקלאות. הגל הגדול של החקלאות בנגב החל אז והוא בא לידי ביטוי בחוות וביישובים מפוארים.

גם שבטה הפכה ליישוב פורח, ובו למעלה מ-2,000 נפש. כלכלת היישוב התבססה בעיקר על חקלאות ועל מתן שירותים לצליינים שבאו לערוך במקום פולחן לקדושים שנקברו בכנסיות שבטה.

שבטה נזכרת בשם "סובייטה" בספר מהמאה החמישית לסה"נ, הידוע בשם "סיפורי נילוס הקדוש". הנזיר נילוס מספר על בנו תיאודולוס, שנחטף בדרום סיני והגיע לאחר גלגולים רבים לכפר בשם סובייטה, שם הציעו אותו למכירה. אחד מאנשי הכפר קנה אותו, מכר אותו לבישוף של חלוצה וזה החזיר את תיאודולוס לאביו.

"דרך הבשמים - ערי המדבר בנגב" אתר מורשת עולמית

הוכרזה כאתר מורשת עולמית בוועדת מורשת עולמית של אונסק"ו בדרכן שבדרום אפריקה ביום 15.7.2005. ההכרזה כוללת את דרך הבשמים ממואה שעברה ועד עבדת שבהר הנגב (כ-65 ק"מ) ואת הערים העתיקות עבדת, חלוצה, שבטה וממשית. רוב הדרך המוכרזת נכללת בתוך שמורת טבע מצוק הצינים, וערי המדבר הן גנים לאומיים.

ראשיתה של דרך הבשמים בעומאן ותימן, ואורכה הכולל כ-2,400 ק"מ. היא עוברת בערב הסעודית ובירדן, בואכה הנגב, ומסתיימת בנמל עזה. הדרך ושלוחותיה שקקו חיים מהמאה השלישית לפסה"נ ועד המאה הרביעית לסה"נ.

ועדת המורשת העולמית של אונסק"ו הכריזה על דרך הבשמים בזכות הקריטריונים האלה:

דרך הבשמים היא עדות ייחודית לתרבות שנעלמה (קריטריון מס' 3).

הערים הנבטיות ודרכי המסחר שלהן מהוות עדות משכנעת לחשיבות הכלכלית, החברתית והתרבותית של בושמי הלבונה והמור ושל תבלינים וסחורות למיניהם שהועברו מהמזרח הרחוק וחצי האי ערב לעולם ההלניסטי והרומי. נוסף על היותה דרך מסחר היא השפיעה גם על תרבויות העולם הקדום ומיזגה בין אנשים ודעות.

הדרך היא דוגמה בעלת ערך עולמי יוצא דופן של שימוש מסורתי בשטח (קריטריון מס' 5).

השרידים הדוממים שנותרו מהערים, המצדים, הדרך ואבני המיל, החאנים והמערכות החקלאיות המתוחכמות, הנמצאים לאורך דרך הבשמים בנגב, הם דוגמה יוצאת דופן לסביבת המדבר מכניסת האורחים שפרחה כאן במשך כ-700 שנים.

פליניוס הזקן (היסטוריון רומי) היטיב לתאר את הדרך במאה הראשונה לסה"נ:*לאחר שמאספים את הלבונה מעבירים אותה לסבֹּטָה על גבי גמלים, ופותחים את אחד משערי העיר לשם קבלת המטענים. המלכים חקקו חוק הקובע, כי פשע חמור הוא אם יסטה גמל עמוס לבונה מדרך המלך. בסבטה גובים הכהונים מעשר מן הלבונה בשביל האל הקרוי סָבִיס, ואין מתירים להביא את הסמים אל השוק לפני ששולם המעשר. מכאן אפשר להעביר את המטענים דרך ארץ הַנְבָּיטִים בלבד, ומשום כך יש לשלם מס גם למלך של עם זה. בירתם היא תוֹמָה המרוחקת 1,487 מילין (2,380 ק"מ) מעזה שביהודה, השוכנת על חוף הים התיכון: דרך המסע נחלקת ל-65 שלבים (36.6 ק"מ כל אחד) שבכל אחד ואחד מהם יש מקומות חניה לגמלים. מנות קבועות של לבונה יש לשלם לכוהני הארצות, למלכיהן ולמזכיריהן, ומלבדם נוטלים את חלקם גם שומרי השערים ומשרתיהם, ומלבד אלה עליהם לשלם לכל אורך הדרך: במקום אחד בעד מים, במשנהו בעבור החנייה בתחנות הדרכים וכן בעבור מצרכי המזון. כך עולות ההוצאות ל-688 דינרים עוד לפני שמגיעים לים התיכון. ואז יש לשוב ולשלם לקציני המכס של האימפריה שלנו. משום כך המחיר של הלבונה הטובה הוא 6 דינרים, של הסוג הבינוני 5 דינרים ושל הסוג השלישי 3 דינרים לליטרה.* (פליניוס, היסטוריה נטורליס, 12 32 63).

שבטה נזכרה גם בשני פפירוסים שנמצאו בניצנה. הפפירוס מזכיר 30 תורמים מהנגב שהעלו תרומות לבניין מנזר סרגיוס הקדוש בניצנה. תשעה תורמים היו בני שבטה, דבר המעיד על מעמדה הכלכלי האיתן. פפירוס שני, שהעתק ממנו נשלח לשבטה, נכתב בסוף המאה השביעית לסה"נ (לאחר הכיבוש המוסלמי). הוא נועד לארגן משלחת של בעלי קרקעות בנגב, שביקשו למחות על המסים הכבדים שהשלטון החדש השית עליהם.

שבטה המשיכה להתקיים גם אחרי הכיבוש המוסלמי, אך בהדרגה עזבו התושבים את בתיהם, עד שבסוף המאה התשיעית לסה"נ ננטשה לחלוטין.

משמעות השם "שבטה" אינה ברורה. ייתכן שהשם "סובייטה" (ביוונית: סובוט) מנציח אישיות נבטית, תופעה המוכרת מהערים עבדת וחלוצה, שכן "שוביתו" היה שם פרטי נבטי נפוץ.

מסלול הסיור בגן לאומי שבטה

1. בית משלחת קולט – בית האבן השוכן מדרום לרחבת החניה נבנה על ידי משלחת החפירות של אוניברסיטת ניו יורק ובית הספר הבריטי לארכיאולוגיה בירושלים, בראשותו של דנסקומב קולט (בן למשפחת יצרני הנשק המפורסמת). המשלחת חפרה בשבטה בשנים 1934-1936. הכתובת היוונית המודרנית החקוקה על משקוף הדלת המרכזית אומרת: *"מזל טוב. מכספו שלו קולט בנה [את הבית]"*. הבניין שימש כמחנה המשלחת. מרבית ממצאי החפירה של המשלחת וכל יומני החפירות אבדו בשרפה שהתחוללה כאן בעקבות אירועי "המרד הערבי", שפרץ בשנת 1936. כיום משמש המבנה כמקום לינה ואירוח מדברי.

2. "השער המערבי" – שלא כערי הנגב האחרות, שבטה לא הוקפה חומה ולא נמצא בה ביצור כלשהו. יחד עם זאת, השטח המיושב של שבטה, המשתרע על פני 90 דונם, מופרד בצורה חדה מהשטח המדברי שמסביבו, משום שהבתים החיצוניים נבנו בקו רצוף, דמוי חומה. פתח הרחוב שלפינו, כמו שאר הרחובות המגיעים לקצה היישוב, משמש כעין שער. הרחובות העקלקלים בשבטה מציירים דמות של יישוב בלתי מתוכנן, אך בכל זאת ניתן לראות בהם ארגון מסוים. הרחוב הראשי חוצה את היישוב כולו מהכנסייה הצפונית דרך הכנסייה הדרומית והלאה, עד לקצה הדרומי.

3. "בית האורווה" – זהו בית מגורים גדול, שנבנה סביב חצר פנימית. גרם מדרגות מעיד על קומת מגורים נוספת. הבית זכה לכינויו בזכות אחד החדרים, בו שקתות ואבוסים המשולבים בקירותיו. הם מעידים שאגף זה של הבית שימש כאורווה.

משלחת בראשותו של פרופ' י' הירשפלד, שסקרה בשנת 2000 את שבטה, זיהתה ביישוב 170 יחידות מגורים. הבתים מרווחים. שטחו של בית בשבטה, כולל החצר, מגיע ל-360 מטרים רבועים בממוצע.

הנחיות בטיחות והתנהגות בגן הלאומי

אנא הקפידו על כללי ההתנהגות האלה:

- אין לפגוע בחי, בצומח ובדומם.
- ההליכה מותרת בשבילים המסומנים בלבד.
- שמרו על הנקיון. השליכו האשפה לפחים המיועדים לכך.
- אין לפגוע בעתיקות.
- אין לטפס על מבנים.
- יש להישמע להנחיות השילוט.

הבריות

כתיבה: יעקב שקולניק; **ייעוץ מקצועי:** פרופ' יזהר הירשפלד; **עריכה:** ד"ר צביקה צוק; **עריכה לשונית:** נועה מוטרן; **צילומים:** ארכיון רשות הטבע והגנים

מפת האתר: באדיבות פרופ' יזהר הירשפלד, האוניברסיטה העברית בירושלים; **הפקה:** עדי גרינבאום; © רשות הטבע והגנים

www.parks.org.il | 3639* | ‏

גן לאומי שבטה, טל' 04-6820238

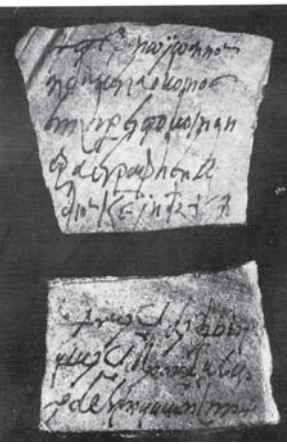
4. "בית הבריכה" – הבית זכה לשמו משום שהוא גובל בבריות הציבוריות של שבטה. הבית הוא דוגמה לרמת הבנייה הגבוהה של בתי שבטה. הבנאים ניצלו היטב את שני סוגי האבן הקיימים בשבטה. חלקם התחתון של הקירות, עד לגובה של שני מטרים בערך, בנוי אבני גיר קשה מסותתות גס, ואילו החלקים העליונים בנויים אבני גיר רך מסותתות היטב. הקירות עבים (כ-70 ס"מ) ושומרים על בידוד מעולה לבית. בפינת החצר נמצא פתחו של בור מים, מאפיין קבוע בבתי שבטה. מאפיין נוסף הם עיטורים גיאומטריים במשקופי הפתחים ובבסיסיהם.

5. כיכר הבריות – שתי בריות מים גדולות תופסות את רוב שטח הכיכר. אחת הבריות נחפרה והשנייה עודנה מלאה עפר. המים לבריות, שנפחן המשותף עומד על 2,025 מ"ק, הגיעו באמצעות תעלות מים, שבהן אפשר להבחין גם כיום. אמת המים העיקרית לשבטה נכנסה ליישוב מצפון-מזרח והזרימה את מימיה לשני יעדים – לכנסייה הצפונית ולכיכר הבריות.

בורות המים שבחצרות הבתים היו פרטיים, אך הבריות היו רכוש הציבור. אחזקת הבריות נעשתה בתורנות, כפי שמעידה כתובת על חרס שהתגלתה בחפירות משלחת קולט, ליד הכנסייה הדרומית: *"[הקהילה, או המועצה] לפלאביוס גארמוס, בנו של זכארכיוס [שלום]. השלמת עבודה אחת עבור בריכות האגירה"*. מהתאריך הרשום בחרס עולה כי פלאביוס ניקה את הבריכה בחודש אוקטובר של שנת 600. זהו, אכן, החודש המתאים ביותר לכך, שכן לפני עונת הגשמים מפלס הבריות ירד וקרקעיתן התייבשה.

6. הכנסייה הדרומית – הכיכר מובילה לכנסייה הדרומית, שנבנתה כנראה על גבי מבנה פולחני מהתקופה הנבטית. הכנסייה הדרומית חסרה אטריום (החצר הקדמית של הכנסייה, לפני הכניסה לאולם הכנסייה), מכיוון ששתי בריכות המים שבכיכר כבר היו קיימות והקטינו את השטח שעמד לרשות הכנסייה. הכיכר שלפני הכנסייה מהווה מעין תחליף לחצר.

אולם התפילה עשוי במתכונת בסיליקה – אולם תווך ששתי שורות עמודים מפרידות בינו לבין שני אולמות צדדיים (סיטראות). אולם התווך רוצף בלוחות שיש ואילו הסיטראות – בלוחות אבן גיר. במקור, הייתה לכנסייה אפסיס אחת (אפסיס היא הגומחה העגולה למחצה בצד המזרחי של הכנסייה, שבה מתנהל הפולחן). לצד האפסיס נבנו שני חדרים רבועים, כפי שהיה מקובל במאה הרביעית בערי הנגב האחרות. מאוחר יותר, כנראה בתחילת המאה השישית, נבנו במקום החדרים אפסידות בעלות גומחות קטנות, שבהן הניחו בתיבות מיחודות שרידי קדושים. האפסידות הצדדיות היו מעוטרות בציורי

חרסים עם כתובות המציינות את ניקוי הבריות (באדיבות החברה לחקירת ארץ-ישראל ועתיקותיה)

